

Postkolonyalizm ve Edebiyat

Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış

BİLGİN GÜNGÖR

HECE

İnceleme

Bilgin GÜNGÖR: İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı üniversiteye bağlı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çeşitli hakemli (*Türkiyat Mecmuası, Dede Korkut, Uluslararası Sosyal Araştırmalar, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Littera Turca, ASOS Journal* vs.) ve popüler (*Varlık, Dil ve Edebiyat, Yedi İklim, Hece, Hece Öykü, Mühür, Karabatak, Patika, Şiiri Özlüyorum, Kurşun Kalem* vs.) dergilerde edebiyat ve eleştiri üzerine çeşitli makaleleri bulunan GÜNGÖR'ün kitap çalışmaları ise şöyledir: Edebiyat Eleştirisi: *Kuram-Uygulama* (Şule Yayınları, 2015), Mikro Eleştiri: *Kuram-Uygulama* (Kitap Bölümü ve Editörlük/Hasan Sakın ile birlikte; Roza Yayınevi, 2017), *Periler Aşka Uçar!* Haydar Ergülen Kitabı (Kitap Bölümü; Artshop Yayıncılık, 2017), *Yitik Belleği Rüzgârın!* Tuğrul Tanyol Kitabı (Kitap Bölümü; Artshop Yayıncılık, 2017), *Yabancı'nın Âşinâ Sesi: Yusuf Atılgan* (Mühür Kitaplığı, 2018), *Hikâye Kuran Nesnelere* (Kitap Bölümü; Hece Yayınları, 2018), *Milenyumda Şiir* (Kitap Bölümü; Artshop Yayıncılık, 2018), *Anlatıyı "Yapı"dan Okumak: Çağdaş Türk Roman ve Hikâyesinin Yapısı* (Paradigma Akademi, 2018), *Postkolonyalizm ve Edebiyat: Türk Edebiyatında Sömürgecilğe Bakış* (Hece Yayınları, 2018).

POSTKOLONYALİZM VE EDEBİYAT

Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış

Bilgin GÜNGÖR

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 531

İnceleme

©Hece Yayınları

Editör

Hayriye Ünal

Birinci Basım

Aralık 2018

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-7547-10-1

Baskı

www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/

Ankara T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

Ön Söz /	7
1. Giriş /	11
1.1. Sömürgecilik: Kolonyalizm ve İlgili Olgular /	12
1.2. Postkolonyalizm ve Postkolonyal Edebiyat Eleştirisi /	27
1.3. Modern Türk Edebiyatını Postkolonyal Edebiyat Eleştirisi Işığında Okumak: <i>Estetik Kolonyalizm</i> Söylemi ile <i>Estetik Antikolonyalizm</i> Söylemi Arasında Türk Edebiyatı /	35
2. Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe (Kolonyalizme) Bakış /	39
2.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Kolonyalizm yahut Efendi-Yazar'la Köle-Okur Arasında (1876-1923) /	39
2.1.1. İngiliz Kolonyalizminin Karşısında Şâir-i Âzâm: Abdülhak Hâmid /	44
2.1.2. "Vahşet-âbâd" Dünyadan Kolonyalizmin Meşrulaştırımına Yürüyen Yazar: Ahmet Midhat Efendi /	66
2.1.3. Ortadoğu'nun Kolonizasyonu Karşısında Güzellemede Bulunan Bir Seyyah: Cenap Şahabettin /	93
2.1.4. Kolonize Edilen İslâm Dünyasının Dramı Karşısında Bir Reformist Şair: Mehmet Âkif /	101
2.1.5. "Kübalılar"ın Direnişini Selâmlayan Şair: Süleyman Nazif /	111
2.2. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Kolonyalizm yahut Düalitenin Sonu (1923-2014) /	113
2.2.1. 1923-1980 Arasında Türk Edebiyatında Kolonyalizm /	114
2.2.1.1. Ortadoğu'nun Kolonizasyonuna "Zeytindağı"ndan Bakan Adam: Falih Rıfkı Atay /	115
2.2.1.2. Suriye ve Lübnan Kolonilerinde Bir "Sürgün": Refik Halid Karay /	123
2.2.1.3. Kolonyalizme ve Emperyalizme "Enternasyonal" İşyanın Sesi: Nâzım Hikmet /	138
2.2.1.4. Kolonyalizm Karşısında "Kemalist Enternasyonal"ın Reçetecisi: Fazıl Hüsni Dağlarca /	163

- 2.2.1.5. Mau Mau Kıvılcımına Yankı Olan Şair:
Ercümen Behzad Lav / 178
- 2.2.1.6. Kolonize Edilen İslâm Dünyasının “Diriliş Muştusu”:
Sezai Karakoç / 195
- 2.2.1.7. Cetvelle Çizilen ve “Hariç” Olmayan Bir Afrika Portrecisi:
Cemal Süreya / 235
- 2.2.1.8. “Güneyde(ki) Bir Orman”dan Sessiz Çığılığı Duyan Şair:
İlhan Berk / 238
- 2.2.1.9. Küba’nın Bağımsızlık Destanını Kuran Anlatıcı:
Süreyya Berfe / 239
- 2.2.1.10. “Sömürge”nin Betimleyicisi: Hilmi Yavuz / 240
- 2.2.1.11. Anti-Kolonyalist Direnişin Ezgilerini Terennüm Eden
Avant-garde: İsmet Özel / 241
- 2.2.1.12. İslâm Dünyasının Kapalı Çığılığı: Cahit Zarifoğlu / 248
- 2.2.1.13. Kudüs Trajedisinin Şairi: Nuri Pakdil / 269
- 2.2.1.14. Ortadoğu’nun Karanlığından “Güneşçağ”ın Aydınlığına
Uzanan Ses: Erdem Bayazıt / 283
- 2.2.1.15. Mescid-i Aksa’nın Gözyaşlarını Gören Adam: Akif İnan / 294
- 2.2.1.16. Mısır’da Bir Abdullah: Hekimoğlu İsmail / 296
- 2.2.2. 1980-2014 Arasında Türk Edebiyatında Kolonyalizm / 298
- 2.2.2.1. Fas’ta Bir Seyyah: Sevinç Çokum / 300
- 2.2.2.2. Gazze’nin Ağıtçısı: Cahit Koytak / 305
- 2.2.2.3. “Jerusalem”de Bir Çocuk: Markar Esayan / 310
- 2.2.2.4. “Portakal Bahçeleri”ne Dökülen Kanın Hikâyecisi:
Cemal Şakar / 314
- Sonuç / 333**
- Kaynakça / 345**

ÖN SÖZ

Eleştiri dünyasının bugününe damgasını vuran ve Batı'daki edebiyat akademilerinde eser incelemeleri söz konusu olduğunda akla ilk gelen eleştiri ekollerinden birisi, kuşkusuz postkolonyal edebiyat eleştirisidir. Postkolonyal edebiyat eleştirisi; Frantz Fanon, Aimé Césaire ve Edward Said gibi düşünürlerin sömürgecilik (kolonyalizm) ve şarkiyatçılık çerçevesindeki çalışmalarından kaynağını bulan, kolonyal süreçlerin her iki yakasındaki -yani bir yandan kolonyalist Batı'daki bir yandan ise kolonyal süreçlere tâbi olan üçüncü dünya ülkelerindeki- edebiyatları kolonyalizm ve ilgili olgular çerçevesinde ele almaya dayanan bir metottur. Dolayısıyla postkolonyal edebiyat eleştirisi, kolonyal süreçlerin tarihsel boyutunu edebî metinler üzerinden bir şecere olarak ortaya koymak için oldukça elverişlidir. Fakat bu eleştiri ekolü, Türkiye'de -doğal olarak- yankısını bulmuş değildir. Çünkü tarihsel açıdan kolonyal süreçlere öncülük etmemiş veya maruz kalmamış bir ülke olan Türkiye, hâliyle kolonyal süreçlerin her iki yakasından da muaf konumuyla diğer postkolonyal çalışmalar açısından olduğu gibi postkolonyal edebiyat eleştirisi açısından da

incelenmeye müsait görülmemektedir.

Çalışmamızın “Giriş” kısmında da açımlandığı gibi, Türkiye ve Türkiye gibi kolonyal süreçlerin her iki yakasında da yer almayan ülkelerin postkolonyal çalışmalardan muaf tutulması, esasında postkolonyal çalışmalardaki kuramsal perspektifin veya bakış-açısının zayıf bir noktasına işaret etmektedir. Şöyle ki bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi postkolonyal çalışmalarda da amaç inceleme nesnesini (kolonyal süreci) bütün yönleriyle ele almak ise (ki öyle olmalı) söz konusu nesnenin salt içsel değil, aynı zamanda dışsal boyutlarını da gözden kaçırmak doğru bir yaklaşım olamaz. Bu bakımdan kolonyal süreçlerin her iki yakasında da yer almamasına rağmen bu süreçlerden etkiler barındıran diğer ülkelerin de postkolonyal çalışmalarda göz önünde bulundurulmasının bir görev olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla postkolonyal çalışmalardaki kuramsal zeminin bu bağlamda yeniden düşünülmesi elzemdir. Nitekim çalışmamızda ortaya koymamızdaki amaç da postkolonyal edebiyat eleştirisi özelinde söz konusu kuramsal zeminin yeniden düşünülmesi ve bu bağlamda modern Türk edebiyatında kolonyal süreçlerin yansımalarının tarihsel olarak ortaya konulmasıdır. Bu bakımdan çalışmamızda postkolonyal edebiyat eleştirisinin -ve dolaylı da olsa postkolonyal çalışmaların- gözlem ölçeğinin sınırlarını genişletmeye gayret edilmiştir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Türk edebiyatından bazı yazar ve şairlerin eserlerine yansıyan kolonyal süreçler az sayıda da olsa çeşitli makale ve tezlerde daha evvel ele alınmıştır. Fakat daha çok tematik çalışmaların alanına girecek söz konusu eserlerde postkolonyal edebiyat eleştirisinin ve genel olarak postkolonyal çalışmaların kuramsal zemininden kaynaklı bir metotla hareket edilmediği gibi sistemsellikten de uzak görülür. Bu çalışmalarda kolonyalizm, daha çok bir tema olarak ele alınır; bunun yanı sıra sıklıkla emperyalizm ve benzeri tahakküm mekanizmalarıyla karıştırılarak çözümlen-

nir. Bu nedenle söz konusu eserleri genel anlamda postkolonyal edebiyat eleştirisi dâhilindeki çalışmalardan saymak doğru olmasa gerektir. Çalışmamızda ise bir ilk olarak, postkolonyal edebiyat eleştirisinin ve postkolonyal çalışmaların kuramsal zemininden hareketle, doğuşundan günümüze modern Türk edebiyatında kolonyal süreçlerin yansımalarının bütün aşamalarıyla ele alınmasına gayret edilmiştir. Elbette bu gayretimiz kolonyal süreçlerin işlendiği bazı eserlerin ister istemez çalışma dışında bırakılması ve büyük oranda yetkin örneklerin ön plana çıkartılması pahasına meydana getirilmiştir; fakat bu hâliyle de olsa kolonyal süreçlerin Türk edebiyatı özelindeki yansılal şecerese hakkında genel bir düşünüşe temel olabileceği umudundayız.

Çalışmamızın ilk/ “Giriş” kısmında; öncelikle kolonyalizmin doğuşu ve gelişimi ele alınmış, hemen ardından da postkolonyalizmin ve postkolonyal edebiyat eleştirisinin tarihsel süreci ve ilkeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci/ “Türk Edebiyatında Sömürgecilğe Bakış (1876-2016)” kısmında ise modern Türk edebiyatında kolonyalizmin yansıma biçimleri tarihsel bir süreç çerçevesinde ele alınmaya çalışılmış ve bu bakımdan Abdülhak Hâmid’den Cemal Şakar’a kadar pek çok yazar ve şairin eserlerine yönelik çözümleme çabasına girişilmiştir. Bununla birlikte çalışmamızın her iki kısmında da postkolonyal çalışmaların ve postkolonyal edebiyat eleştirisinin daha sağlıklı yürümesi adına *estetik kolonyalizm söylemi*, *estetik antikolonyalizm söylemi*, *efendi-yazar*, *köle-okur* gibi bazı kavram önerilerinde bulunulmuştur.

Elbette pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmamızda da müellif tek, fakat emektar çoktur. Dolayısıyla, akademik anlamda şahsımın gelişmesinde en büyük emeği olan ve her tür yenilikçi öneri karşısında desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ; genel tespitleri paylaştığım ve bu hususta değerli önerileriyle karşılaştığım Prof.

Bilgin GÜNGÖR

Dr. Ahmet Cüneyt ISSI; her zorlu durumda benden moral desteğini esirgemeyen Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR; hayatımın her ânında yanımda olan değerli annem Hatice GÜNGÖR; kitaplaşma sürecindeki desteklerinden ötürü HECE YAYINLARI camiası başta olmak üzere çalışmada emeği bulunan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Bilgin GÜNGÖR
2017, Kadıköy

1. GİRİŞ

Doğuşundan bu yana modern Türk edebiyatında, yazar ve şairlerin kendi bireysel duygu ve düşünceleriyle birlikte, gerek söz konusu yazar ve şairlerin içinde bulunduğu toplumdan gerekse de dünya toplumlarından izler yankısını bulur. Bu durum, Birol Emil'in de belirttiği gibi modern Türk edebiyatının temel karakteristiklerinden birisi olmakla birlikte onun tarihsel gelişim süreci içerisindeki "hâkim temayüllerden" de birini teşkil eder.¹

Tanzimat'tan günümüze kadar pek çok şair ve yazar, belli bir ideoloji veya düşünce sistemi doğrultusunda, Batı'nın özellikle Asya ve Afrika'da bir dönem sürdürdüğü kolonyalist süreci edebî eserlerinin estetik düzleminde ele alır. Fakat sömürgecilik olgusu, modern Türk edebiyatındaki edebî eserlerde sadece tematik açıdan değil, ileride de göreceğimiz gibi, nadiren de olsa biçim ve üslup açısından da çeşitli izler barındırmaktadır.

Genel olarak edebî eserlerde sömürgeciliği ele almak, her şeyden evvel bu süreçte en uygun metodu bulma sorunsalını

---

¹ Birol Emil, *Türk Kültür ve Edebiyatından 1: Meseleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 148-149.

da beraberinde getirir. Nitekim Fransız yeni roman akımının öncülerinden Michel Butor'un anlatı biçimleri özelinde ortaya koyduğu “değişik gerçeklere değişik anlatı biçimleri denk düşer”² önermesinin eleştirisi özelinde de bir muadili yaratılabılır ve böylelikle de değişik konulara değişik eleştirisi biçimlerinin (ekollerinin veya metotlarının) denk düştüğü söylenebilir. Bu çalışmada izleyeceğimiz metot, özellikle son yıllarda dünya eleştirisinin başat metotlarından birisi olan ve doğal olarak konumlandığı postmodern dönemin veya -Fransız postyapısalcı düşünür Jean-François Lyotard'ın deyişiyle- “postmodern durum”un da bazı hususiyetlerini içerisinde barındıran postkolonyal edebiyat eleştirisidir.

Genel olarak hem konunun hem de metodun anlaşılmasına dönük bir fayda sağlaması açısından burada sömürgecilik, postkolonyalizm, postkolonyal edebiyat eleştirisi ve bunun Türk edebiyatına uygulanabilirliği gibi konuları ele almakla işe başlayacağız.

1.1. Sömürgecilik: Kolonyalizm ve İlgili Olgular

Antik çağlardan günümüze kadar gelen süreçte Batı'nın mevcut zenginliğinin ve dünyanın “şarkiyatçı söylem” aracılığıyla “Doğu” ve “Batı” olarak metofirk bir biçimde bölünmesinin³ en mühim koşullayıcılarından birisi olan sömürgecilik hususunda çeşitli kavramlara ve tarihsel sınıflandırmalara başvurulur. Bu durum, sömürgecilik ve onunla yakından alakalı bazı olguların açıklanması noktasında büyük bir zorluk yaşatır. Hatta kendisine özgü kavramsal çerçeveye ve sınıflandırma biçimine sahip bazı kuramsal açılımlar dahi kendi içerisinde çelişkili bir nitelik barındırır. Bu durumu “paranteze

² Michel Butor, *Roman Üstüne Denemeler*, Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul 1991, s. 20.

³ Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 12.

almak” ve dolayısıyla incelememizi daha sağlıklı yürütebilmek amacıyla, sömürgecilik ve postkolonyalizm hususunda Annia Loomba'nın özgül kavramsal çerçevesini ve sınıflandırmalarını temel alacağız (ki bizce bu hususta en yetkin kavramsal çerçeve ve sınıflandırma topluluğu Loomba'ya aittir) ve o temel üzerinden farklı sömürgecilik kuramlarına gideceğiz. Ayrıca -yukarıda sıraladığımız sebeplerden ötürü- yine herhangi bir karışıklığa mahal vermemek amacıyla Türkçede oldukça belirsiz olan sömürgecilik terimini⁴ çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında çoğunlukla “kolonyalizm” (colonialism) ile karşılayacağız.

Annia Loomba, kolonyalizmi, Batı ülkelerinin Doğu ülkelerindeki ucuz işgücü ile hammaddeyi asker gücüyle oluşturulmuş koloniler⁵ aracılığıyla doğrudan sömürmesine ve o ülkeleri yönetmesine dayalı bir sistem olarak düşünür. Bu noktada, Loomba'nın kolonyalizm üzerine yaptığı kısa ve öz tanımlama dikkat çekicidir: “...Kolonyalizm, başka insanların toprakları ve mallarının denetlenmesi ve fethedilmesi olarak tanımlanabilir.”⁶

Batı'nın tarihsel serüveni içerisinde önemli bir konumda bulunan ve Batı medeniyetinin hem iktisadi hem de kültürel bağlamda gelişmesine, Batı dışı medeniyetlerin ise geri kalmasına ve hatta silinmesine sebep olan kolonyalizm, Antik dönemde ortaya çıkmış ve daha sonrasında -özellikle de coğrafi keşiflerin başlaması ve kapitalizmin gelişmesi ile birlikte- giderek yayılmaya başlamıştır.⁷ 1930'lu yıllarda dünyanın %80'inden fazlasının kolonileştirilmiş olduğu düşünüldüğün-

⁴ Bu terim Türkçede zaman zaman emperyalizmi zaman zaman kolonyalizmi zaman zaman da her tür Batılı tahakküm biçimini karşılamaktadır. Bundan ötürü Türkçede sömürgecilik teriminin imlediği olgu oldukça belirsizdir.

⁵ Koloni (colony), bir ülkenin ayrı bir ülke topraklarında oluşturduğu yerleşkedir. bk. Ania Loomba, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 18-19.

⁶ *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, s. 19.

⁷ Server Tanilli, *Uygurlık Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 17.

de, kolonyalizmin 20. yüzyılın başlarında gelmiş olduğu durumu anlamak kolaylaşır.⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın ve 1950'lerde sosyalist fikirlerle birlikte yoğunlaşmaya başlayan anti-emperyalizm hegemonyasının da etkisiyle anti-kolonyalist hareketler ortaya çıkmış ve bu hareketler pek çok ülkede başarı kazanarak kolonyalizmin büyük ölçüde sonunu getirmiştir.⁹

Dünya tarihini etkileyen olayların/durumların başında gelen kolonyalizm, iki ayrı dönemde ele alınabilir. Bunlardan ilki, Antik dönemdeki Romalı "colonia"ların kuruluşundan coğrafi keşiflere ve kapitalizmin doğuş yıllarına kadar etkin olan, dolayısıyla 15. yüzyıla kadar süren modern-öncesi (veya eski) kolonyalizm dönemi; ikincisi ise 15. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına, yani kolonyalizmin büyük oranda ortadan kalkışına (decolonisation) kadar süren ve zaman zaman emperyal ilişkilerle iç içe geçen modern (veya yeni) kolonyalizm dönemidir.¹⁰ Modern-öncesi kolonyalizm ile modern kolonyalizm ise birbirinden başlıca üç noktada ayrılır: İlki ve en önemlisi iktisadi bağlamda düşünülebilir ve üretim ilişkilerindeki değişimle yakından alakalıdır. Loomba'nın Marksist doktrinden hareketle dikkat çektiği gibi modern-öncesi kolonyalizm, feodal veya daha eski üretim biçimleri ile işlerken modern kolonyalizm, kapitalist üretim ilişkileriyle iç içe geçmiş olan, kolonileştirilen ülkeleri kapitalist bir modele göre yeniden yapılandıran ve kolonyalist ülkelerin sermaye birikimine yardımcı olan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır:

...Marksist düşünce, eski kolonyalizm ile yeni kolonyalizm arasında hayati bir ayrım yapar. Daha önceki kolonyalizmlerin kapitalizm öncesi olmasına karşılık, modern

⁸ *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, s. 12.

⁹ Mai Volkov, *Günümüzde Yenisömürgeciliğin Stratejisi*, Çev. A. Doğan, Ürün Yayınları, İstanbul 1978, s. 20-21.

¹⁰ *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, s. 20.

kolonyalizm Batı Avrupa'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik etmiştir. Modern kolonyalizm fethettiği ülkelerden haraç, mal ve zenginlik toplamaktan daha fazlasını yaptı -fethettiği ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırdı, kendi ekonomileriyle karmaşık ilişkiler içerisine soktu, böylelikle kolonileştirilmiş ülkelerle kolonileştirilenler arasında insan ve doğa kaynakları akışı başladı.¹¹

Modern ve modern-öncesi kolonyalizmi birbirinden ayıran bir diğer temel farklılık ise düşünsel bağlamda ele alınabilir ve toplumsal düşünce yapısındaki değişimle bir arada okunabilir. Modern-öncesi kolonyalizm döneminde dinsel saikleri kendilerine bayrak edinen kolonyalistler varken modern kolonyalizm döneminde, Hubert Deschamps'ın da vurguladığı gibi, milliyetçi dalganın etkisinden faydalanarak bugünün "üçüncü dünya"sına giden kolonyalistlere rastlanır.¹² Yani modern-öncesi dönemdeki kolonyalizmde dinin yeri neyse, modern dönemdeki kolonyalizmde milliyetçiliğin yerinin de o olduğu söylenebilir. Bir başka temel farklılık ise siyasi bağlamda düşünülebilir. Yine Deschamps'ın vurguladığı gibi, eski koloniler metropollerden görece bağımsız ve anavatandan ayrı yeni bir yerleşke biçimi olarak belirirken yeni koloniler metropole siyasi anlamda bağımlıdır ve metropolün egemenliği altında siyasi hayatını sürdürmek zorundadır.¹³ Bu farklılık, Frankfurt Düşünce Okulu'nun iki büyük ismi Theodor W. Adorno ile Max Horkheimer'in "aydınlanmanın diyalektiği" olarak adlandırdığı ve geniş bir tarihsel-sosyolojik bağlam içerisinde konumlandığı olguyla bir arada düşünülebilir. "Aydınlanmanın diyalektiği", bilindiği gibi, kapitalizm atılımı ve buna uygun üstyapısal durumun ifa-

¹¹ *age.*, s. 21.

¹² Hubert Deschamps, *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, Çev. Oktay Akbal, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul 1966, s. 19.

¹³ *age.*, s. 15.